

մը՝ պատուական հնութիւն մը յիշատակելու համար մեզ) կ'ընդօրինակէ Մ. տաղ գաւառին Օլաքարի անուն դէտը: Եւ յայտնաբերուած Ստեփաննոս Սիւնեցիին այսինքն հարօնեցին. Ստեփաննոս աշակերտը որ Ք. ըրիստոսի 400—406 թուականին, հինգերորդ դարուն սկզբան միջոցները կ'ծաղկէր, այսինքն՝ շուրջ 1465 կամ 74 տարի յառաջ, որ ժամանակ որ Ստեփաննոս կ'փայլէին, և Հայկազեան տառերը գրուեցին կ'ազնէր Ս. Ստեփաննոս, ինչպէս որ արժանացաւ, և տակաւին հայոց թուականը վերանորոգուած էր. ուստի շատ կարելի ու հաւանական է, որ նոյն միջոցին գտնուած յունական կամ այլ ուղղաց տառերով և կամ լեզուներով գրուած գրքերէն քաղած լինի (ինչպէս որ այս Սիւնեցիին ուրիշ բաւական թարգմանութիւններ՝ մեկնութիւններ ու հեղինակութիւններ ունի, որոնցմէ մի քանին ձեռքերնիս հասած է). որով և շատ դժուարութիւն չը մնար այս հաշուագիտ հնութեան վերայ կարեւոր և հետաքրքրական պարագաներ յառաջ բերելով տարակուսելի խորհրդածութիւններ և բացատրութիւններով կասկածներ ցոյց տալու. մանաւանդ որ ամէն կերպերով հաւանելու և հաւատալու արժանի է:

Մ. մեր այս դուռնաքեայ աշխատութիւն մեծի մասին իւր լոյսը վերոյիջեալ թերթերէն քաղելէ զկնի, կ'իմեծամտորե մեր Ս. Եկեղեցւոյ հիմնադիր առքելոց՝ աշակերտաց և նոցին յաջորդաց

ոմանց՝ որքան որ ցարդ գտնել կարելի եղած է, անունները դասակարգելով, գլխաւորապէս՝ իմ այս յառաջակայ գրութեան շարժառիթ բուն նպատակիս համեմատ՝ լուսադէտ առաքելէն սկսելով մինչև Ս. Ստեփաննոսին անցաւ յաջորդաց անունները ժամանակագրութեամբ դնել, և իմ և ամենասիրելի Ղզգայնոց շատ բուն անձուկը մատակարարել:

Ինչ և փափագելի էր նա և մինչև մեր օրերը (9 1866) Վեորդ Ս. Ս. Ստեփաննոսը՝ ճիշդ առաքելական յաջորդ Ստեփաննոսաց ևս անունները դնել, բայց այն յայտնի է աւանիկ յեկեղեցական գիրս:

Շարունակելի:

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Մարտտեան դաշտի շրջապատ լեռները:

ա. Մասիս:

Հայաստանեայց աշխարհքի առաջի աշխարհահռչակ լեռն պարծանք մեր Հայրենեաց, և մեր Հայկազուն Վահագնոսներէն Սասիս սեպհական անունը վրան առած Վասիս Վահագնոսն, որ Հայկայ սերունդէն ութներորդն էր, է Հայաստան աշխարհքի Մարտտեան դաշտին մէջ. սորա անուանակոչութեան համար խորենացին կ'վկայէ, որ Վասիսայի անու-

նէն առնուած է. , , Ռայց զլեառնասէ,
Մասիա . անուանէ իւրով անուամբն
Մասիա . , , 1 :

Մեծամարմին և բարձրագագաթ է
Մասիա լեառն . իր աշխարհագրական դիր-
քն է ընդ 39=30 . աստիճանաւ հիւսիսա-
յին լայնութեան՝ նոր աշխարհարգրաց
հաշուով :

Ռարրոտ . որ Մասիւ զննեց 1828 թուին .
նորա բարձրութիւնը ընկերային մակերևու-
թէն կ'դնէ 16254 . փութ Փարիզոյ աւե-
լի . իսկ նորա գագաթան բարձրութիւնը
դաշտի հաւասարութենէն մինչև գագա-
թը՝ երեք վերստ Սուսաց :

Որա գրածէն աւելի տեղեկութիւն
տուաւ Վերմանացին Մէլիս . որոյ յօդ-
ուածքը Տփլիսու լաւ կտա անուն հայ և
Սուս լրագիրք հրատարակեցին 1845 , և
1846 . թուականների մէջ :

Մեր համալգի մատենագիրք Մասիա
լեռան բարձրութեան համար համառօտ
բայց ճիշդ խօսեցած են . Ղաթանգեղոս
եօթն աւուր ճանապարհ կ'դնէ նորա բար-
ձրութիւնը . հետոմ՝ պատմագիրը՝ Հա-
յաստանի մէջն է՝ . կ'գրէ , լեառն Մասիա .
ամէն լեռներէն բարձրագոյնը , որ երկրիս
երեսը կ'գտնուին :

Որոքա առաջինը կ'ուղղէ Ռարրոտի սը-
խալը , որ Մասիսի բարձրութիւնը մինչև
երեք վերստ կ'փոքրացնէ . իսկ երկրորդին

անհմտութիւնը կ'երևի աշխարհագրու-
մէջ . որ կարծիք կ'անէ թէ՝ աշխարհքիս
մէջ միմիայն Մասիա լեառն է ամենէն
բարձրագոյնը . 1 :

Մասիա լեառն վաղարշապատայ ուղղա-
կի հարաւային կողմն է իբրև օրու կիսոյ
ճանապարհ Լարասայ այն կողմն Մարա-
տեան դաշտի հարաւային ծայրը . որ շուր-
ջանակի լեռներով պատած է . լեռն
երրորդ բաժինը գագաթամբն հանդերձ
թանձր ձիւնով ծածկուած է ամառ և
ձմեռ :

Իյորենացու գրած պատառուածքը՝ լե-
ռան արևելեան երեսն է . գագաթէն մին-
չև կէսը կ'հասնի ահագին ձորի պէս բա-
ցուած . ուր կ'սկսի մեծ վեհը . բայց իրէն
ձիւնաթաղ գագաթը հարաւոյ և արևմը-
տեան կողմէն՝ ամբողջ և միապաղաղ են .
գագաթնակէտը երեք փոքրիկ բլրաձև ու-
տեր կան ձիւնեղէն բարձրութեանը մէջ .
արևելեան և արևմտեան ուտերը հաւա-
սարաչափ բարձր են քան զհիւսիսայինը .
Մ. յս բոլորակ գագաթան արևմտեան ըս-
տորոտը , որ լեռան մինչև երրորդ բաժինը
իջած է . և ամառը հաղիւ թէ երակ երակ
սևութիւն կ'երևի վրան , փոքր տափարակ
լանջ ձևացած լինելով : Ռարրոտ իր ճա-
նապարհորդութեան ժամակին մինչև այս
տեղ միայն կարողացաւ ելնել յամին 1828
և փայտէ խաչ կանգնել :

Մասիսի արևմտեան լեռնագօտին ,
հարաւէն յառաջանալով կ'երկարի լուս-
նաձև մինչև Մարատեան դաշտի ար-
ևմտեան շրջագատը , այն է մինչև Լորաս-
խայ մուտքը յիշեալ դաշտին մէջ , ուր է
Բարդուղ լեռան (կողջայ սարերն) և անտի
մինչև Ճակատ գաւառի հիւսիսային
սահմանագլուխը իսկ նորա արևելեան գօ-
տին , որ առաջնոյ պէս երկայն տարածու-
թիւն չունի , իւր վրա ունի փոքրն Մասիս
զոր ահա կ'գրենք :

Հարունակելի

Ծանօթութիւն .

Մասիսի աւ Կատառուածքը խորենացու յիշելով՝
Հայաստանի հնախօսութեան հեղինակը մեծ սխալա-
նաց մէջ ձգերէ այլ և այլ անստոյգ ստորագրութիւն-
ներով այս մեծ լեռանը վերայ . որոնք նորան սեպհա-
կան չեն և ընդդէմ կ'եղանին ականատեսների գը-
րուածոց . յիշեալ հեղինակը ինչպէս հնախօսութեան
մէջ նշնպէս ևս իւր նոր Հայաստանի մէջ հաւաստու-
թիւն չունի Մասիսի ստորագրութեան . որոյ մէջ ինքն
խոտորելով , լեռան ևս այնչափ կ'օտարացնէ , մինչև
ականատեսների աչքից կարծես թէ կ'հանէ զայն . յի-
շեալ երկու գրոց մէջն ևս հեղինակը Մասիս լեռան
միապաղաղ գագաթը երկձիղ ցոյց կ'տայ . բայց այն
մանր երեցած ոստերը հազիւ թէ գագաթին հարթ
հաւասարութեանը մէջ կ'նշմարտին , որովհետև ինչպէս
որ գրեցինք . Մասիսի սիւնիպէս բարձրացած ձիւնա-
թաղ գագաթը արևելքի կողմէն սկսելով մինչև հա-
րաւ և արևմուտքի կողմը լողորձի է որ ամենեւին ան-
մերձենալի է մարդկային ոտից , միայն հիւսիսի երեսէն
պատառուածքը երեք ոստի ստորոտէն իբրև ձորակ զառ-
ի փայր բացուած ու լայնացած է .

Աւտի այս ստուգութեանը դէմ կ'գայ նոր Հայ-
աստանի գրածը , որ կ'ասէ . խորվիրապի կողմէն Մասիս
լեռան գագաթը երկձիղ կերևի հեռուէն . փոխա-
նակ ասելոյ երկու է Մասիս լեռան՝ մեծ և փոքր , և
խօսքը համառօտելու թէ՛ ինքը ականատես չէ Մասիս

լեռանը , և այս շեղստովանելով՝ մեծ սխալ կ'պատ-
ճառէ նորա ստորագրութեան մէջ , որով և մեզ առիթ
կ'տայ բռնադատելու :

Իւր ականատես չլինելը այս տեղէն յայտնի է , որ
Մասիսի գագաթը երկու ձիւղ կ'բաժանէ . այս բա-
ւական չէ . եւրոպացի ճանապարհորդներէն ևս ո-
րոնք որ երկու առանձին լեռան գրեւն ականատեսու-
թեամբ Մասիս անուանով . յիշեալ հեղինակը աշխար-
հագրաց այս մեծ սխալ կ'համարի ինչպէս կ'դնէ Ա.
հատ . հին Հայաստանի . երես 70 . ուստի և պատա-
ռուած բարդ , զոր նախնիք Մասիսի կ'ուան նորա հիւ-
սիսային երեսը կէսէն վեր իբրև փոքր բացուելոյն
համար՝ մեծ փաստի տեղ ձեռք առած , ջանք կ'անէ
երկձիղ ցուցանել Մասիսի գագաթը առանց ակա-
նատեսութեան . և ականատեսից երկու Մասիս ասե-
լուն ցուցումն չրել :

Բայց ինքն որ անհաւաստի լուրերէ կարծեօք կ'դնէ
այս ստորագրութիւնը . իր գրուածքէն կ'հաւաստենք
նոյն յիշած Հատորի 70 . երեսին մեջ իրեն ականա-
տես չլինելը :

Անդ՝ Գաղղիացի Գուլիէլմոս ռուսարիւքս աշխարհա-
գրին խօսքը ցոյց կ'տայ Երասխայ և Նախիջևանս՝
մօտ կրկին լեռան Մասիս անուամբ . մեր հնախօսը ու-
ղեւով այս ջրել կ'գրէ . զՄասիս որ առ Երասխա
և Նախիջևանաւ , յայտնի գիտեմք մի լեալ , և ոչ
կրկին . ապա յայտ է թէ կրկին կ'ոչել նորա անդա-
նօր , վան երկձիղ լինելոյ գլխոյ նորա ասէ , ,
յորմէ պարզ կ'երևի թէ՛ Հայաստանի հնախօսը Մա-
սիս լեռան կրկնութեամբը կ'վստահանայ նորա մի-
պաղաղ գագաթը երկձիղ ցոյց տալ . և կրկին Մա-
սիսը ուրանալ , համարելով գուցէ՛ թէ դարաւոր յի-
շատակութեամբ մեզի հասած պատառուածքը երկու
ձիւղ բաժանած կ'լինի լեռնագագաթի միութիւնը .
որ չէ այնպէս . Ահա սխալանք ուղղութեան մէջ .
որով և Գաղղիացի աշխարհագրի ուղղութիւնը սը-
խալ կ'դատուի :